

LA TOPONÍMIA URBANA D'OLIVA

Josep SENDRA i MOLIÓ

Els noms dels carrers d'Oliva, com els de la resta de poblacions valencianes i d'arreu del món, són un producte i un reflex de la història i de la vida de la ciutat. Alguns dels noms ens recorden edificis o construccions desaparegudes, que en un temps configuraren d'una certa manera l'espai urbà; d'altres ens informen sobre els oficis i activitats de la vida quotidiana en un passat més o menys llunyà. La nòmina de personatges locals, uns il·lustres, altres simples veïns, troba eco en els noms d'uns carrers que tothom travessa a diari, però són pocs els qui saben qui eren aquelles persones al·ludides en les plaques. Els majors saben com es deia tal o qual carrer en temps del franquisme, i alguns dels més vells recorden com s'anomenava en temps de la República, o encara abans. Els canvis de règim polític s'han deixat sentir en els noms de determinats carrers, que tothom ha seguit anomenant de la mateixa manera: amb el nom popular de sempre, que no ha figurat mai en cap placa, ni és el de cap general, rei o president, i que sol ser en la llengua del poble.

En aquest treball pretenem aproximar-nos a les motivacions que han donat lloc als noms dels carrers d'Oliva: *què* ens diuen, *per què*, *com* s'agrupen, *on* s'ubiquen, els canvis que han experimentat, en quina llengua han arrelat, i la persistència del nom popular enfront del nom oficial en determinats casos.

No és tasca fàcil conèixer els noms antics d'alguns carrers, ni els canvis que han registrat en èpoques anteriors a la nostra. Ens és pràcticament impossible disposar d'un nomenclàtor urbà complet anterior a la Guerra Civil, ja que els arxius municipals foren cremats l'11 d'agost del 1936. El llibre d'actes municipals més antic conservat s'enceta amb el ple del 17 de febrer del 1937. Aleshores molts carrers ja havien perdut el seu nom anterior, i eren designats amb noms de personatges, institucions o conceptes vinculats al règim polític aleshores en vigor.

Afortunadament, hem pogut suplir la mancança de documentació amb fonts indirectes, com són els tractats d'història local, així com els articles sobre el tema i els anuncis comercials en publicacions locals anteriors a la guerra —el periòdic *Patria Chica*—, i altres de l'època franquista i de la transició a la democràcia¹. També ens ha sigut necessària la informació oral, tant de persones expertes en història local² com de simples veïns, i la visita a determinats carrers del casc antic, per tal de trobar una possible relació entre el nom i l'aspecte del carrer. Hem tornat a recórrer els carrers nous que en la nostra infantesa eren solars on jugàvem a futbol, horts de tarongers on ens amagàvem, o descampats on féiem harca a pedrades les diverses colles rivals; tot açò per tractar de recordar on acabava el casc urbà que, a partir dels anys 60, registraria un eixamplament espectacular que transformaria radicalment la seua fesomia.

EN QUINA LLENGUA?

Ens trobem, per a començar, amb el problema de la llengua en què caldria citar els topònims urbans. La pràctica totalitat dels noms populars són i han sigut sempre en valencià, així com bona part dels noms oficials (antics, restituïts o de nova creació). Altres noms oficials figuren encara en castellà en les plaques; alguns d'ells han estat coneguts sempre en valencià per part de la població (p.e. *Sant Francesc*); en canvi altres són intraduïbles (noms de persona, cognoms com *La Hoz*, etc.), o han arrelat en castellà entre la població (p.e. el carrer del *Niño*). Per a la citació dels noms de carrers ens atindrem als següents criteris:

- 1) Usarem el valencià per als noms populars i per als oficials que, a pesar de figurar en castellà en plaques i nomenclàtors, han estat coneguts habitualment en valencià entre la població.
- 2) També designarem en valencià els noms oficials que figuren en la nostra llengua en plaques o nomenclàtors, ja es tracte de noms recuperats (*Les Tendes*), de recent implantació (*Mestre Chapí*) o recentment traïts (*Natzaré*, abans *Nazareno*).
- 3) Usarem el castellà per a noms oficials que, a hores d'ara, figuren en aquesta llengua en plaques i nomenclàtors, i que no siguen coneguts entre la població amb un nom equivalent en valencià (p.e. *San Jacinto*).
- 4) Eventualment, usarem el castellà en cites textuals, referides a determinades èpoques, en noms que tenen una versió habitual en valencià.

¹ Es conserva un plànol datat en gener del 1930, firmat per l'arquitecte V. Valle y Gadea, que ens ha estat molt útil per a reconstruir la nomenclatura vigent abans de la Segona República, però només en part, ja que molts carrers, tant nous com vells, hi figuren sense nom.

² Hem d'agrair especialment l'assessorament de Salvador Cardona Miralles, Alcalde d'Oliva durant la transició democràtica, i artífex de la recuperació de molts noms tradicionals i de la retolació de carrers nous abans arrelats a la nostra realitat, tan local com valenciana. Encara que no hi figure el seu nom, és l'autor del *Nomenclàtor Urbano* inclòs en l'obra col·lectiva *Iniciación a la Historia de Oliva* (1978, v. Bibliografía al final).

Així mateix, ens han estat molt útils els treballs de Francisco Pons Moncho, ex-Rector de Sant Roc i gran estudiós del tema (v. Bibliografía), basats en la documentació eclesiàstica i de l'Arxiu del Regne.

I. EL DESENVOLUPAMENT URBÀ D'OLIVA

Si entenem com ha tingut lloc el creixement de la ciutat des dels seus orígens, fàcilment ens podrem formar una idea del per què del nom de molts carrers, o de la seua distribució, segons es referesquen a oficis, personatges o fets històrics, tradicions religioses, etc.

El casc antic d'Oliva, la fesomia del qual es consolida entre els segles XVI i XVIII, comprén dos conjunts urbanístics clarament diferenciats: la Vila (intramurs) i el Raval (extramurs), ambdós situats al peu de la muntanya de Santa Anna, coronada pel castell d'aquest nom.

A la Vila residien els cristians vells, descendents dels repobladors de la Reconquesta. Dins d'aquest recinte emmurallat es trobava ubicat el palau comtal dels Centelles, hui desaparegut; l'església de Santa Maria, ara seu arxiprestal; la Casa de la Vila, i les residències de les famílies més notables. La Vila era —com és avui— el centre administratiu, religiós i econòmic de la ciutat.

Fora de les muralles, al voltant de l'antiga mesquita —actual església de Sant Roc— continuaren vivint els moros, als quals s'afegiren els cristians nous i els immigrants de modesta extracció social. El Raval es poblà en un principi a partir dels moros procedents dels poblats de l'Algar, Elca i Almuixic, situats tots ells dins l'actual terme d'Oliva. Camarena (1978, 156) fa referència a una ordre reial de 1290, que els obligà a concentrar-se en aquesta moreria per raons de seguretat, ja que la seua dispersió en poblats rurals afavoria la comunicació amb els moros de la Vall de Gallinera (Blay 1960, 28), i podia propiciar revoltes com la d'Al-Azraq. La comunitat musulmana del Raval funcionava i s'administrava de manera autònoma, amb les pròpies seues institucions civils i religioses: consell d'ancians, cadí, alfaquí..., elegides amb el vist-i-plau dels senyors d'Oliva.

La conversió forçada dels musulmans al cristianisme, primer durant la guerra de les Germanies, i després per decret de l'emperador Carles V en 1525, canvià l'ordenament jurídic del Raval. En 1534, l'antiga mesquita fou transformada en parròquia de Sant Roc, independent de la de Santa Maria. En l'àmbit civil, l'antiga moreria es convertí, per decret imperial de 1536, en una entitat que, encara que compartia amb la Vila els càrrecs de Batle i Justícia, tenia els seus propis jurats i edil, i funcionava *de facto* com un municipi independent (Pons Moncho 1978, 342; Pons Fuster 1981, 12-13), la qual cosa fou motiu de freqüents conflictes entre ambdues entitats administratives, que no arribaren a fusionar-se fins que tingué lloc la remodelació dels municipis posterior al Decret de Nova Planta (Camarena 1978, 224).

Però els moriscos, a pesar de la seua conversió nominal, seguiren majoritàriament fidels a la seua fe, llengua i costums. El 28 de setembre de 1609, en compliment del Decret d'Expulsió, isqueren d'Oliva camí del port de Dénia, des d'on embarcaren cap a Orà. Representaven més de la meitat de la població total d'Oliva: entre el 55 i el 60% (Camarena 1978, 201). El barri que deixaren desert no es repoblà de seguida; segons Pons Fuster (1985), *"en contra de lo que pensaba la Corona, los pueblos no se repoblaron rápidamente con emigrantes foráneos. Sólo*

algunos pocos emigrantes de los lugares circunvecinos arribaron a Oliva y poblaron las casas abandonadas por los moriscos. La repoblación de Oliva fue un proceso tan lento que se necesitó más de un siglo para recuperar los niveles de población anteriores a la expulsión." Aquesta causà l'enfonsament del conreu de la canyamel, i la ruïna de l'endeutat duc de Gandia i comte d'Oliva, els acreedors del qual denunciaren algunes autoritats locals per haver-se quedat il·legalment amb les millors cases i terres dels moriscos.

Ja superada la crisi demogràfica, el Raval coneixeria una notable expansió pels voltants de l'actual plaça de Ganguis durant el segle XVIII.

Quant a la Vila, la seua muralla primitiva seguia, a l'est, la línia de l'antiga via romana que unia Xàtiva amb Dénia, la qual discorria pels actuals carrers de Sant Vicent, Barranc, Les Tendes, Casa d'Alonso, Moreres, Major, per empalmar amb la carretera i el Camí Vell de Dénia. La Vila s'expandí en el segle XVI amb la construcció d'una nova muralla, que en la seua part oriental vorejava el Camí Reial de Gandia a Dénia (actual carretera València-Alacant).

Amb el temps, els dos grans barris s'eixamplaren més encara: el Raval, per la part anomenada El Pinet; la Vila sofrí la demolició de les seues muralles per ordre de Felip V, com a càstig per la participació d'Oliva en el ban austracista durant la Guerra de Successió, i s'expandí a principis del segle XX cap al Sud (barri de les Ermites i actual parròquia de Sant Francesc) i cap a l'Est, en les proximitats de l'antiga estació ferroviària i en direcció a la mar.

A finals dels anys 50 i principis dels 60, el casc urbà registrà un creixement rapidíssim, degut a la millora de les condicions de vida, la prosperitat deguda al conreu i comerç de la taronja, el començament del turisme... La immigració i el trasllat de part de la població autòctona als barris nous canvià la composició demogràfica i fins i tot lingüística de la població: molts veïns, sobretot del Raval, es traslladen a l'eixample, mentre una part del Raval acull en l'actualitat la immigració castellanoparlant, així com l'ètnia gitana.

II. ELS NOMS TRADICIONALS

A l'igual que en qualsevol població, també a Oliva es donen diferències entre el nom oficial i el popular de molts carrers. Així, el carrer *Cervantes* és més conegut com a *Carrer l'Estació*, o el carrer *del Mar* com a *Capavallà³ del Moll*. De vegades, un nom tradicional ha estat recuperat i convertit en oficial: és el cas del carrer *Les Tendes* (*General Primo de Rivera* en la postguerra), o de la *Plaça de Ganguis* (abans *Plaza de Cristo Rey*). En alguns casos, el nom oficial, sovint castellanitzat, ha reflectit sempre el popular: carrers *de la Creu* ("Calle de la Cruz"), *del Pou d'Alzina* ("Pozo de Alcina"), *del Barranc* ("Barranco"), *de la Cantereria*...

³ Al *Nomenclátor Urbano* (pàg. 445) figuren les formes *capallà* i *davallà*, que fan referència a la inclinació d'aquest carrer, un dels més empinats d'Oliva. Hem sentit també la forma *cavallà*, explicable per síncope de *capavallà*, i reforçada per un possible creuament amb *davallà*.

En alguna ocasió, un nom imposat com a oficial s'ha popularitzat i ha sobreviscut a posteriors canvis. Així, un nom com *C/ Gobernador Alvarez Rodríguez* (anterior a 1931) es convertí per al veïnat en el *Carrer Gobernador*, nom que s'ha sobreposat als noms oficials que el seguiren (*Emilio Castelar* durant la República, *Calvo Sotelo* durant el franquisme), i ara figura, recuperat, en les plaques actuals, com a *Carrer Gobernador*.

Alguns carrers han tingut més d'un nom popular, de manera simultània o successiva: l'actual *Plaça d'Espanya* ha estat coneguda com a *Plaça de l'Església*, *Plaça Enrajolada* o *Plaça de Dalt*; la *Plaça de Sant Doménec*, com a *Placeta de Mossén Oliver* o *de Fora*; el carrer *Santa Teresita*, com a *Carrer de l'Aturador*, *de la Muralla* o *de l'Hort de Palau*. Un mateix nom oficial pot designar en l'actualitat dos o més carrers que abans eren coneguts amb noms diferents: l'actual carrer *Verge del Carme* comprén els antics carrers *de Miró* (o *del Forn de la Plaça Enrajolada*) i de *Mossén Osta*, nom que ara designa un carrer de l'eixample (*Obispo Juan Osta*). A la inversa, un carrer conegut amb un sol nom popular ha estat dividit en trams als quals s'ha donat diferents noms oficials: per *Carrer de l'Estació* es coneix tant l'actual *C/ de la Constitució* com la seua prolongació, el *C/ Cervantes*.

En el present apartat ens ocuparem dels noms tradicionals, que com és d'esperar, es localitzen majoritàriament al casc antic d'Oliva (Raval i Vila) i als eixamples més antics. Tindrem també en compte alguns elements generadors de topònims que abans estaven situats a l'exterior del casc urbà, i han estat engolits per l'expansió d'aquest, donant lloc a noms de carrers o places: *Raconada de les Ermites*, *Riuet dels Frares*, *Fonteta de Sòria*, etc.

Sancho i Morant (1991, 240), opinen que "*els noms populars de carrer es caracteritzen per la seua motivació, pel nexxe que s'estableix entre la denominació i allò que es denomina*". És a dir, que a diferència dels noms oficials, que solen referir-se a personatges, objectes o fets que no tenen cap relació física ni humana amb el carrer, els noms populars al·ludeixen a elements o característiques que s'hi troben presents, o han existit en algun moment, i serveixen o han servit com a punt de referència: al carrer *Pou d'Alzina* podem veure encara el pou morisc cobert que li donà nom; al carrer *l'Enginy*, queden les arcades de l'antic edifici on s'elaborava el sucre; *Carrer del Molí* evoca una construcció de la qual queden algunes restes a l'interior d'una casa. En canvi, al carrer *de la Creu* només queda la memòria del monument que abans assenyalava la fi del casc urbà, en la confluència dels camins de Pego i de Dénia, i que els majors encara recorden. També el nom o cognom d'algun veí famós que habitava al carrer ha servit per anomenar-lo: *Plaça de Camacho*, *Plaça de Ganguis*, *Carrer Abram* (act. *Sant Bernat*).

CLASSIFICACIÓ DELS NOMS TRADICIONALS

La classificació establerta per Moreu-Rey (1974, 72) per als topònims urbans ens ha resultat de gran utilitat per als noms populars dels carrers d'Oliva, els quals podem agrupar en diverses categories semàntiques. Val a dir que un mateix topònim pot formar part de més d'una d'aquestes categories alhora.

1) TOPÒNIMS GEOGRÀFICS (O NATURALS)

1.1) *Relleu*

El component genèric del nom de diversos carrers ja ens informa sobre el relleu muntanyós on s'assentà la població: *Pujada del Calvari*, *Pujada al Palau* (act. C/ *de l'Aula*), *Costera del Corralet*, *Capavallà del Moll* (act. C/ *del Mar*), *Tossalet del Pi* (act. C/ *San Isidro*). En altres, la informació ens ve donada per la denominació específica: *Plaça del Penyot*, *Camí del Collado* (entre les muntanyes de Santa Anna i de la Creu).

Els desnivells del casc antic queden reflectits en la contraposició *dalt / baix*: *Plaça de Baix* (act. *de l'Ajuntament*), *Plaça de Dalt* (anomenada també *de l'Església*, i oficialment *d'Espanya*). Noms oficials de carrers nous, com *Calle Alta* i *Calle Honda*, fan també referència a característiques del terreny.

1.2) *Hidrografia*

El Carrer *del Barranc* ocupa el llit de l'antic Barranc dels Trapigs, que discorre entre les muntanyes de Santa Anna i de la Creu, i que marcà fins al segle XVII el límit septentrional del Raval. El Carrer de la *Goleta* (act. *Sant Cristòfol*), potser deuria el seu nom al fet de recollir part dels corrents d'aigua de pluja procedents dels carrers de més amunt, i que davallarien per ell. Altres hidrònims han esdevingut noms de carrers en data molt recent (a partir dels anys 60), amb l'eixamplament de la població: el *Riuets dels Frares*, ara subterrani, passa sota la plaça del seu nom; la *Fonteta de Sòria*, antic ullal on naixia una séquia, coberta per l'actual carrer; el *Riu Alfadalí* (popularment *del Fadri*), que marca el límit sud del casc urbà.

1.3) *Vegetació*

Fan referència a aquest camp semàntic els topònims *Tossalet del Pi* (act. C/ *San Isidro*), C/ *Les Moreres*, i uns altres més recents, situats a la perifèria, que indiquen direcció cap a partides del terme: *Camí de la Carrasca*, *Avinguda del Morer*. D'aquest últim topònim i del de *Les Moreres* tornarem a parlar en l'apartat 2.3, referent a activitats agrícoles.

2) TOPÒNIMS URBANS PRÒPIAMENT DITS

2.1) Estructura i distribució urbanes

Les mateixes denominacions de *Vila* i *Raval* (o *Vila Nova*) marcaven l'oposició entre dos barris ben diferenciats, tant en l'aspecte urbanístic (intramurs / extramurs), com sociològic (cristians vells / moriscos o cristians nous), i en l'actualitat marquen sensibles diferències de composició demogràfica, de nivell de renda, culturals, ocupacionals, etc.

També hem vist abans l'oposició entre *Plaça de Dalt* i *de Baix*, que fan referència als desnivells del terreny. L'oposició entrè dins i fora queda testimoniada pel nom *Plaça de Fora* amb que es coneixia en el segle XVII la plaça de *Sant Doméneq*; no podem assegurar amb certesa quina seria la *Plaça de Dins* (potser la de l'Església o *Plaça de Dalt*?). I topònims molt recents ens indiquen la seua ubicació perifèrica (*Ronda del Rebollet*) o la seua orientació (*C/ de Ponent*).

El carrer emmurallat de la Vila ens és recordat per noms com *Carrer de la Muralla* (act. de l'*Abadia*; també s'aplicà el mateix nom al *C/ Santa Teresita*), *C/ de les Torres*, *C/ del Portal del Raval* o de la *Vila-Nova* (act. *Raconada de la Casa d'Alonso*), i *Portalet de la Verge Maria*. Aquest últim no és cap nom de carrer, però és també un topònim urbà, i a més, designa l'única porta de la primitiva muralla de la Vila que encara queda en peu.

Alguns noms ens indiquen aspectes formals, és a dir, *com és* (o era) el carrer: *Carrer Nou* (act. *Santa Bàrbara*), de l'*Empedrat* (act. de l'*Aurora*), de l'*Entaulellat* (act. *Tomàs V. Tosca*), *Plaça Enrajolada* (la de l'Església), *Plaça Empedrada* (act. de l'*Ajuntament*). Noms recents, com *Calle Estrecha* i *Calle Corta*, fan també referència a l'aspecte del carrer. El carrer de l'*Entaulellat* (of. *Tomàs V. Tosca*), s'anomenava abans oficialment *del Peligro*, potser degut a la seua pendent i al perill de caure, baixant, en el desnivell del carrer Les Moreres, on desemboca.

Un parell de topònims ens descriuen un tipus d'espai recollit i semiobert: les raconades ("*Rinconadas*") de les *Ermites* i de la *Casa d'Alonso*. D'altres ens parlen del grau d'importància del carrer dins del conjunt de la població: *Carrer Major*.

2.2) Trama dels serveis

a) Subministre d'aigua

Els pous que abans abastien d'aigua a la població, la majoria dels quals foren després transformats en fonts públiques, han donat nom a diversos carrers i places, totes elles al Raval: *Placeta del Pou* (act. de *Sant Roc*), *Carrer del Pou* (act. *Sant Llorenç*). Aquests dos carrers han perdut tant el nom antic com l'objecte físic que el sustentava; en canvi, al *C/ Pou d'Alzina* podem trobar ambdós elements. Les *Fonts* i la *Fonteta de Sòria* han donat nom a carrers perifèrics en data més recent. La *Plaça de la Bassa* i la seua prolongació, el *Carrer de la Bassa* (ara *Gómez Ferrer*) ens recorden el lloc on, al segle XVII, s'eixamplava la Séquia Mare, i des d'on es subministrava aigua i força motriu al molí i a l'enginy del sucre, els quals han donat nom a dos carrers veïns situats a un nivell més baix. Al carrer de l'*Aturador* (act. *Santa Teresita*), una comporta desviaria, probablement, un braç de la Séquia Mare per a regar l'Hort de Palau, o les avingudes